

SOCIJALNI POLOŽAJ OSOBA SA INVALIDITETOM U REZIDENCIJALNIM USTANOVAMA I VAN NJIH

Milan M. MARKOVIĆ *

Članak ima za glavni cilj da predstavi stepene nejednakosti između opšte populacije i subpopulacije osoba sa invaliditetom, uočene na osnovu rezultata Popisa iz 2011. godine. Pri tom, posebna pažnja usmerava se na posmatranje razlike u položaju osoba sa invaliditetom u ustanovama kolektivnog smeštaja i onih van takvih ustanova. Podaci koje koristimo rezultat su specifičnog posmatranja vrednosti dobijenih putem Popisa o aspektima obrazovanja i ekonomske aktivnosti kod lica koja su prijavila poteškoće u funkcionisanju.

Osnovna upotrebna vrednost popisnih rezultata o invaliditetu leži u proceni "jednakosti mogućnosti" uglavnom između opšte populacije i populacije sa invaliditetom. Imajući u vidu to, kao i činjenicu da se osobe sa invaliditetom u institucionalnom smeštaju smatraju posebno ugroženim i onemogućenim u kontekstu osnovnih prava (obrazovanje, rad, samostalno odlučivanje), želimo da ukažemo na nalaze koji daju potvrdu takvog stanja i ukazuju na stepen odstupanja u pogledu društvenog uključivanja i jednakosti mogućnosti. To nam omogućavaju podaci koji su dostupni po prvi put, a dobijeni su autorovim ukrštanjem popisnih obeležja.

Ključne reči: popis, invaliditet, institucionalizacija, Republika Srbija, statistika

Uvod

Popisno merenje invaliditeta nije bez svojih ograničenja.¹ Iako je inicijativom Vašingtonske grupe (dalje: Grupa) za merenje invaliditeta upućena preporuka zemljama članicama Ujedinjenih nacija u vezi sa popisnim merenjem invaliditeta u popisima koji su se održali oko 2010. godine, postoji nekoliko pitanja koja ova jedinstvena preporuka nije mogla da otkloni. Smislenost popisnog merenja invaliditeta (poteškoća u funkcionisanju) ponajpre leži u cilju obezbeđivanja međunarodne uporedivosti dobijenih podataka, što se postiže ujednačenom metodologijom merenja pojave (Madans et al., 2011). U tom smislu, Preporuke

* Institut za Međunarodno pravo Univerziteta u Gracu.

¹ Videti Marković (2014a) koji govori o glavnim dimenzijama ograničenja popisne metodologije merenja invaliditeta.

Grupe imaju potencijal da omoguće rezultate merenja invaliditeta u različitim nacionalnim kontekstima i uslovima. Međutim, ako posmatramo sadržinu rezultata i podataka dobijenih na osnovu popisnih pitanja o poteškoćama u funkcionisanju, uvidamo ograničenja koja se tiču identifikacije određenih tipova invaliditeta (npr. intelektualnih i psihosocijalnih teškoća), (Mont, 2007), pristupa identifikaciji invaliditeta (pitanja koja se postavljaju ne tiču se ličnog identiteta popisivane osobe o tome da li sebe vidi kao osobu sa invaliditetom), efekata poteškoće (u smislu društvene inkluzije, teškoća u vezi sa određenim životnim aspektima, zdravstvenim ili sistemom socijalne zaštite, stepenom društvene interakcije i drugo). Pored toga, činjenica je i to da u značajnom broju slučajeva odgovore na pitanja o poteškoćama u funkcionisanju ne daju same osobe koje se popisuju, usled brojnih razloga, od kojih prednjači taj da se osobe sa invaliditetom, naročito određenim tipom problema, posmatraju kao nedovoljno sposobne da razumeju pitanja ovog tipa ili odgovaraju u svoje ime. Naravno, postoje slučajevi kada je komunikacija otežana ili gotovo nemoguća, ali su ti slučajevi po pravilu malobrojni.

Međutim, postizanje opšte, generalne identifikacije invaliditeta u stanovništvu putem popisne metodologije moguće je, ukoliko se dobijeni podaci koriste upravo sa svešću o navedenim ograničenjima.

Popisni podaci o invaliditetu primarno služe da bi se utvrdio stepen "jednakosti mogućnosti" između opšte populacije (ili, pak, populacije bez invaliditeta) i subpopulacije osoba sa invaliditetom. Ovaj koncept proizlazi iz samih Preporuka Vašingtonske grupe, a kao takvog ga prepoznaju i autori, na primer Madans et al. (2011). To se čini u relevantnim aspektima obuhvaćenim popisnicom – ekonomska aktivnost (koja ukazuje na radnu aktivnost i zapošljavanje), obrazovanje (koje može ukazati na stepen inkluzivnosti ili segregacije u domenu obrazovanja), primarnih izvora za život (što nam može reći o načinu izdržavanja osoba sa invaliditetom), te na drugim poljima od interesa za analizu.

Ovakva svrha popisnih podataka o invaliditetu potencijalno je korisna mnogim društvenim akterima. Ponajpre, donosiocima odluka, politika i pravnog okvira koji za cilj treba da imaju ostvarivanje jednakih mogućnosti, prevenciju diskriminacije, marginalizacije i segregacije osoba sa invaliditetom. Zatim, za organizacije civilnog društva čije aktivnosti doprinose kreiranju politika i zaštiti i zastupanju interesa i prava osoba sa invaliditetom. Takođe, analiza jednakosti mogućnosti korisna je i međunarodnim elementima kojima je posao nadzor nad ostvarivanjem ljudskih prava, alociranje sredstava, ili neka druga vrsta razmene i saradnje.

Međutim, kada se posmatra skup osoba sa invaliditetom bilo u kom kontekstu, ukoliko je analiza dovoljno fokusirana i obuhvatna, nemoguće je ne obratiti posebnu pažnju na grupu osoba sa invaliditetom koja živi van svog doma, u institucijama, ili popisnim rečnikom – u ustanovama za kolektivni smeštaj. Grupa institucionalizovanih osoba sa invaliditetom skup je posebno ugroženih i ranjivih lica, koja često, usled lišenosti poslovne sposobnosti, obespravljenosti, onemogućenosti ostvarivanja prava, i uslova u ustanovama u kojima žive, čine najmarginalizovanije pojedince u određenom društvu. Ukrštanjem popisnih pitanja bilo je moguće napraviti razliku u podacima upravo unutar samog kontingenta osoba sa invaliditetom, ne bismo li ponudili uvid u komparaciju položaja osoba sa invaliditetom u ustanovama i van njih. Takav uvid nalazi se u svetlu procene jednakosti mogućnosti, samo što se takva procena sada čini unutar subpopulacije osoba sa invaliditetom u Srbiji, na osnovu korišćenih podataka iz Popisa 2011. Namera autora leži upravo u obelodanjivanju tih novih podataka, koji su dobijeni radi poređenja između dva skupa osoba sa invaliditetom, u ustanovama kolektivnog smeštaja i van njih. Ovakvi podaci, usled svoje premijernosti, zaslužuju posebnu pažnju u ovom članku. Njih nije moguće porediti sa podacima iz ranijih posmatranja, jer takvi podaci ne postoje. Takođe, ukoliko se ovi komparativni podaci postave u kontekst efekata institucionalnog života osoba sa invaliditetom, koji je već detaljnije objašnjen na drugim mestima, oni dobijaju ulogu ilustracije razlike u mogućnostima osoba u ustanovama i osoba van ustanova, te su, u neku ruku, samodovoljni.

Domeni posmatranja na ovom mestu obuhvataju obrazovanje i ekonomsku aktivnost, a sa posebnom pažnjom posmatramo vrednosti po tipu problema i starosti.

Osvrt na efekte života osoba sa invaliditetom u institucijama

Efekti institucionalizacije osoba sa invaliditetom predmet su razmatranja i rasprava na različitim nivoima. Tela kao što su Specijalni izvestilac za torturu ili Specijalni izvestilac za pravo na zdravlje Ujedinjenih nacija često ukazuju na posledice institucionalnog zbrinjavanja dece i odraslih sa invaliditetom. Ti efekti ogledaju se ne samo u potencijalno lošim uslovima stanovanja, već u samom uticaju na razvoj, tretman i život osoba-rezidenata.²

Pored straha od zlostavljanja, zanemarivanja i torture, koji ponekad čine postupanje prema osobama sa invaliditetom koje su smeštene u ustanove kolektivnog smeštaja (Ćirić-Milovanović, Marković, 2013), upravo takvo

² Videti izveštaje Izvestilaca, kao i izveštaje Komiteta za prava osoba sa invaliditetom i Komiteta i Subkomiteta UN za pitanja torture.

zbrinjavanje često jeste praćeno krajnjom objektivizacijom osobe u pitanju, usled lišenja poslovne sposobnosti i ograničenja sloboda i prava rezidenata (Marković, 2012).

Pored očiglednih kritičnih polja, kao što su obrazovanje, rad, privatni odnosi, osobama koje žive u ustanovama socijalne i druge zaštite često su ugrožena bazična prava – na ličnost, na slobodu kretanja, slobodu odlučivanja. Bez obzira na njihovu formulaciju, ona su sva zagarantovana UN Konvencijom, čiji je Srbija potpisnik i koja jeste deo nacionalnog prava Republike Srbije, a mnogim zakonima ova prava i eksplicitno su garantovana.³

Upravo zbog izvesne razlike u kontekstu, neophodnost odvojenog razmatranja popisnih rezultata vezanih za osobe sa invaliditetom u i van ustanova kolektivnog smeštaja očigledna je. I takvo razmatranje rezultuje značajnim i korisnim uvidima.

Osobe sa invaliditetom u Republici Srbiji prema popisnim rezultatima

Shodno popisnoj metodologiji korišćenoj prilikom Popisa 2011. godine,⁴ osobom sa invaliditetom smatra se ono lice koje je u pogledu funkcionisanja u nekoj od pet oblasti (vid, sluh, kretanje, koncentracija/pamćenje, samostalna briga o sebi, komunikacija/razumevanje) prijavilo mnogo poteškoća ili potpunu onemogućenost funkcionisanja. Dakle, lica koja su prijavila ili za koja je prijavljen manji stepen poteškoće u funkcionisanju, kao ni lica koja su neizjašnjena, nisu ušla u skup osoba sa invaliditetom. Kvalifikacija na ovom mestu podrazumeva da lice ima puno poteškoća, ili je potpuno onemogućeno u funkcionisanju usled sopstvenog zdravstvenog problema, u kontaktu sa uticajima iz okoline.

Koristeći ovakav pristup, dolazimo do broja od 571.780 lica sa invaliditetom u Srbiji, što čini 7,96% ukupnog popisanog stanovništva od 7.186.862 lica. Pri tom, za 119.482 status invaliditeta ostaje nepoznat, što čini 1,66% ukupnog stanovništva Republike Srbije.⁵

³ O efektima institucionalizacije u Srbiji, videti i *Poseban izveštaj o osobama sa invaliditetom* Poverenika za ravnopravnost iz 2013. godine, kao i izveštaje Kancelarije Zaštitnika građana.

⁴ Detaljnije videti u RZS (2013). Kategorije po tipu problema moguće je shvatiti konsultovanjem metodoloških objašnjenja koja nam ukazuju na to šta svaki od navedenih tipova problema/posmatrane dimenzije uključuje. Tako određene kategorije posledica su popisne metodologije i autor ih shodno koristi u posmatranju i izlaganju popisnih rezultata.

⁵ Detaljna analiza svih popisnih podataka o osobama sa invaliditetom u Srbiji je dostupna u posebnoj studiji *Osobe sa invaliditetom u Srbiji* u izdanju Republičkog zavoda za statistiku Srbije (videti: Marković, 2014b).

Popisnicom iz 2011. godine obuhvaćeno je devet "kolektivnih stambenih jedinica" (ustanova kolektivnog smeštaja) u koje spadaju: hotel, studentski/đački dom, ustanova socijalne zaštite za smeštaj dece i omladine, dom za decu ometenu u razvoju, ustanova za smeštaj odraslih i starih lica, ustanova za smeštaj odraslih invalidnih lica, lica ometenih u mentalnom razvoju i duševno obolelih lica, verska ustanova, prihvatilište/svratište, ostale ustanove i polutrajne/privremene građevine. Popisom 2011. godine prikupljani su podaci i o osobama koje su smeštene u kolektivni smeštaj.

Da bismo stekli sliku o osobama sa invaliditetom koje su smeštene u ustanovama kolektivnog smeštaja, iz gornje grupe, ostavili smo radi posmatranja i analize sledeće oblike kolektivnog smeštaja: ustanove socijalne zaštite za smeštaj dece i omladine, domove za decu ometenu u razvoju, ustanove za smeštaj odraslih i starih lica, ustanove za smeštaj odraslih invalidnih lica, lica ometenih u mentalnom razvoju i duševno obolelih lica, odnosno, četiri vrste ustanova za kolektivni smeštaj. Razlog za izdvajanje ovih jedinica posebno ponajpre leži u činjenici da smeštanje u njih najčešće nije stvar izbora rezidenta, već se određuje u okviru sistema socijalne ili zdravstvene zaštite.

U slučaju ustanova za smeštaj odraslih i starih lica (u koje spadaju i domovi za stara lica), očekivano prisustvo poteškoća je visoko. Istovremeno, postoji mogućnost da prisustvo podataka vezanih za lica koja žive u "staračkim domovima" utiču na krajnje podatke o obrazovanju, radnoj istoriji i aktivnosti i time "poboljšaju" opštu sliku o stanju i poziciji osoba sa invaliditetom u ustanovama kolektivnog smeštaja. Kada bi i taj kontingent bio udaljen iz ovog posmatranja, podaci bi najverovatnije pokazali još nepovoljniju poziciju osoba sa invaliditetom u ustanovama. Ipak, iz metodoloških razloga koji se tiču visoke prisutnosti poteškoća među starijom populacijom, ali i činjenice da u ustanove za smeštaj odraslih i starih lica ne ulaze samo domovi za stare, već i druge ustanove za smeštaj odraslih lica u vidu socijalnog zbrinjavanja i socijalne zaštite, adekvatnije je bilo ostaviti i ovaj tip smeštaja u posmatranom skupu.

U gore izdvojenim oblicima kolektivnog smeštaja popisom je utvrđeno da živi 18.215 lica, 7.931 muškarac i 10.284 žene.

Od tog broja, za ukupno 11.543 osobe prijavljena je poteškoća u funkcionisanju u stepenu koji je potreban da bi se lice smatralo osobom sa invaliditetom. Stoga, prema popisnim rezultatima, to je broj osoba sa invaliditetom koji trajno stanuje u nekoj od ustanova kolektivnog smeštaja koje posmatramo.

Na osnovu ovog zaključujemo da 63,37% lica smeštenih u ustanove kolektivnog smeštaja ima poteškoću u funkcionisanju koja ih kvalifikuje

kao osobu sa invaliditetom, shodno popisnoj metodologiji, kao i da ostatak od 36,63% osoba u kolektivnom smeštaju nema poteškoću u meri da se smatraju osobama sa invaliditetom.

Osobe sa invaliditetom u kolektivnom smeštaju prema tipu problema

Kao što je već spomenuto – oblasti koje su posmatrane/identifikovane popisnim aktivnostima su sledeće:

- poteškoća usled problema vezanog za vid
- poteškoća usled problema vezanog za sluh
- poteškoća usled problema vezanog za hod/kretanje
- poteškoća usled problema vezanog za pamćenje i koncentraciju
- poteškoća usled problema vezanog za samostalnu svakodnevnu brigu o sebi, i
- poteškoća usled problema vezanog za komunikaciju i razumevanje.⁶

Posmatranjem prisustva određenog tipa problema među licima koja su smeštena u ustanove kolektivnog smeštaja, možemo dobiti informacije o najmanje dve stvari. Prvo, potencijalno dobijamo informaciju o prevalentnom obliku invaliditeta među institucionalizovanim osobama sa invaliditetom. Tačnije, dobijamo uvid u strukturu invaliditeta osoba koje žive u ustanovama. Drugo, potencijalno važnije, ove informacije nam omogućavaju i perspektivu u kojoj možemo napraviti pretpostavku o tome koji tip invaliditeta i u kojoj meri (procentu) živi u ustanovama za kolektivni smeštaj, a ne kod (svoje) kuće, kao i o kretanjima u oblasti obrazovanja i ekonomske aktivnosti u relaciji sa određenim tipom problema.

Od svih osoba sa invaliditetom u kolektivnom smeštaju, za čak 57,84% njih prijavljen je problem vezan za koncentraciju i pamćenje. Ako posmatramo ukupan broj svih osoba u Republici Srbiji koji žive u ustanovama kolektivnog smeštaja koje ovde posmatramo (18.215), problem vezan za pamćenje i koncentraciju prijavljen je kod 36,35%.

Uporedo sa tim, za čak 50,53% svih osoba sa invaliditetom u kolektivnom smeštaju prijavljen je problem vezan za razumevanje i komunikaciju. To je istovremeno 32,2% svih osoba u kolektivnom smeštaju (ceo skup, bez obzira na status invaliditeta). Najzad, broj lica sa problemom vezanim za razumevanje i komunikaciju, a koja žive u kolektivnom smeštaju, čini 10% svih osoba sa invaliditetom sa tim problemom u Republici Srbiji.

⁶ Detaljnije videti u RZS (2013).

Ako se zadržimo na gorenavedenim podacima, možemo pokušati da izvučemo određene zaključke.

Naime, ova dva popisna pitanja – pitanja koja se tiču identifikacije problema vezanih za koncentraciju/pamćenje i razumevanje/komunikaciju jesu pitanja namenjena identifikaciji poteškoća u vezi sa mentalnim zdravljem (Mont, 2007). Ona, svakako, obuhvataju samo neke, ograničene aspekte delovanja, ne i sve druge relevantne dimenzije poteškoće (učenje, donošenje odluka i dr.) ali i po stavu Grupe i po mišljenju autora, nose potencijal opšte identifikacije intelektualnog i psihosocijalnog invaliditeta među stanovništvom.⁷

Ako se vodimo upravo tom logikom, zaključujemo da više od polovine rezidenata u institucijama kolektivnog smeštaja koje posmatramo, ima prijavljeno "mnogo poteškoća" ili "potpunu onemogućenost" u vezi sa sopstvenim mentalnim zdravljem. Međutim, dalje, i da 6,95% svih lica sa invaliditetom sa problemom u koncentraciji i pamćenju živi u nekom obliku institucije, dok svaka deseta osoba sa invaliditetom sa problemom u komunikaciji/razumevanju (10%) u Srbiji živi u instituciji kolektivnog smeštaja. Ovom posmatranju dodajemo i informaciju da preko 65% (66,5% i 65,3%) svih lica sa ova dva tipa problema koja žive u ustanovama kolektivnog smeštaja ne žive u ustanovama za smeštaj odraslih i starih lica (u koja spadaju i domovi za stara lica, ali ne samo ona).

Visoka prisutnost problema vezanih za mentalno zdravlje u ustanovama kolektivnog smeštaja, a naročito podatak o visokom procentu osoba sa invaliditetom sa problemom u komunikaciji i razumevanju koje ne žive u zajednici, već u nekoj od ustanova, može poslužiti kao podrška stavovima da u okviru populacije sa invaliditetom, skup osoba sa mentalnim teškoćama uživa naročito težak položaj. Ipak, ovakvi popisni rezultati, po svojoj prirodi, ograničenog su dometa i ne treba ih koristiti kao potpuno utemeljeni osnov, bez konsultacije još nekih popisnih podataka i drugih izvora.

Prisutnost problema vezanog za kretanje/hod takođe je visoka među osobama sa invaliditetom u ustanovama kolektivnog smeštaja i iznosi 45,75%, odnosno 29% svih osoba koje žive u posmatranim oblicima ustanova za kolektivni smeštaj u Srbiji.

Problemi vezani za vid i sluh prisutni su kod 16,10%, odnosno, 15,63% osoba sa invaliditetom u ustanovama, tj. 10,21% i 9,90% svih osoba koje su smeštene u posmatrane oblike kolektivnog smeštaja.

⁷ Problematičnost formulacije u ovim pitanjima, i ograničenost podataka dobijenih na osnovu njih, objašnjena je kod Monta (2007) i u studiji o osobama sa invaliditetom na osnovu popisnih podataka (Marković, 2014b).

Jednakost mogućnosti – obrazovanje

Međunarodni standardi sadrže zahtev o jednakom pristupu obrazovanju za sve, a Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom (dalje: Konvencija), eksplicitno nalaže državama članicama organizaciju inkluzivnog obrazovanja na svim nivoima, i u okvirima redovnog osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja i u okvirima doživotnog učenja, putem obrazovanog sistema koji ne diskriminiše na osnovu invaliditeta i koji je usmeren na kontinuirano postizanje punih potencijala, dostojanstva i nesmetano ostvarivanje svih ljudskih prava osoba sa invaliditetom (Konvencija, član 24).

Inkluzivno obrazovanje je u srpski sistem uveo Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (2009), koji predviđa pristup obrazovanju dece na principima jednakog pristupa i dostupnosti, bez diskriminacije, posebno ističući smetnje u razvoju i invaliditet kao zabranjeni osnov. Uprkos tome, implementacija usvojenih propisa u praksi ostaje problematična, dovodeći time u pitanje stepen inkluzivnosti postojećeg obrazovnog sistema kada su u pitanju osobe sa invaliditetom (Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, 2013).

Posmatramo li vrednosti i kretanja u oblasti obrazovanja između opšte populacije i one sa invaliditetom, uviđamo očigledna odstupanja koja svedoče o nepovoljnom i neravnopravnom položaju osoba sa invaliditetom u pristupu i opstajanju u kontekstu obrazovnog sistema. Međutim, obratimo li pažnju posebno na odnose između pristupa obrazovanju, najvišoj školskoj spremi i uspešnosti obrazovanja između dva kontingenta – osoba sa invaliditetom u zajednici i osoba sa invaliditetom u ustanovama kolektivnog smeštaja, uviđamo da se posebno nepovoljna praksa prelama na onim pojedincima koji žive u institucijama.

Mnoga međunarodna tela, ali i autori ukazali su na velike poteškoće kada je u pitanju pristup osnovnom i srednjem obrazovanju dece smeštene u institucijama rezidencijalnog tipa.⁸ Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom zahteva, u svom članu 24, slobodan pristup obrazovanju osobama sa poteškoćama, bez diskriminacije na osnovu invaliditeta, bez isključivanja iz redovnog obrazovnog sistema, uz neophodnu podršku i individualni pristup. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja takođe je na istoj liniji u pogledu propisivanja inkluzivnog i ravnopravnog obrazovanja kao osnovnog standarda u obrazovanju dece sa poteškoćama. Pravo na obrazovanje je u Srbiji i Ustavom zagarantovano.

Kada se radi o osobama (ponajpre maloletnicima) smeštenim u ustanovama kolektivnog smeštaja, praksa često govori o velikim ograničenjima u pogledu njihovog pristupa obrazovanju. Ta ograničenja se uglavnom

⁸ Na primer, Specijalni izvestilac za torturu ili Komitet za prava osoba sa invaliditetom Ujedinjenih nacija.

javljaju u vidu potpunog neučestvovanja u obrazovanju unutar ili van institucije, ili u neredovnom, neadekvatnom i neefikasnom vidu obrazovanja (Lazarević, et al., 2012).

Iz Prvog nacionalnog izveštaja o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva (Vlada Republike Srbije, 2011), vidi se povećanje upisa dece sa poteškoćama u redovne škole obrazovnog sistema, odnosno u prvi razred u posmatranom broju osnovnih škola u Srbiji. U 2010. godini upisalo se za 6,57% više dece sa teškoćama nego u godini pre nje (Vlada Republike Srbije, 2011).

Međutim, nepostojanje kontinuiranog praćenja kretanja marginalizovanih grupa u obrazovanju ne omogućava nam da sistematičnije uočimo kretanja kroz generacije, kao i u odnosu na decu i odrasle u ustanovama kolektivnog smeštaja u datom kontekstu.

Istraživanje koje je Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S objavila 2012. godine, a koje se tiče ostvarivanja prava iz UN Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom u Srbiji, bavilo se i pitanjima pristupa osnovnom i srednjem obrazovanju rezidenata u ustanovama kolektivnog smeštaja. Prema tim rezultatima, zabeleženo je da od sve dece koja treba da su u procesu osnovnoškolskog obrazovanja, 67,6% njih, tj. dvoje od troje dece u ustanovi, nije uključeno ni na koji način u obrazovni proces. Za samo jednu ustanovu za smeštaj navedeno je da je svoje rezidente u potpunosti uključilo u sistem osnovnog i srednjeg obrazovanja, dok se za čak tri zabeležila praksa potpunog neuključivanja dece i mladih u procese obrazovanja. Praksa u ostalim institucijama pokazuje sporadičnost u organizovanju obrazovanja za rezidente (Lazarević, et al., 2012).

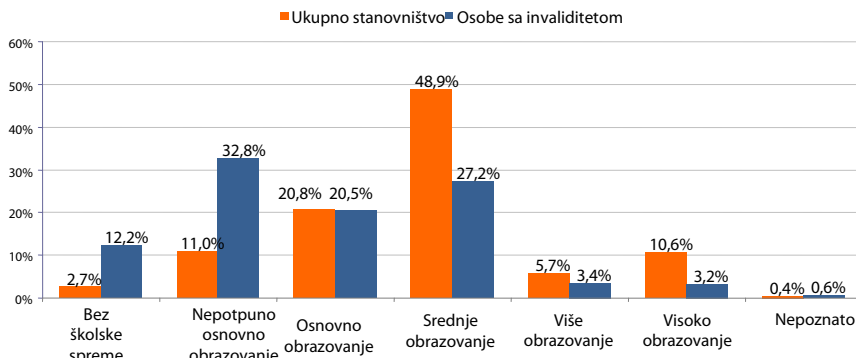
Teorija o needukabilnosti dece sa intelektualnim poteškoćama izgleda duboko prihvaćena i utičuća u kontekstu obrazovanja dece u ustanovama kolektivnog smeštaja (ustanove socijalne zaštite dece) (Lazarević et al., 2012).

Popisni rezultati iz 2011. godine, omogućavaju nam da steknemo uvid u obrazovni status osoba sa invaliditetom u Srbiji prema starosti, odnosno, kroz generacije, kao i da imamo određene informacije iz odvojenog posmatranja osoba u ustanovama i osoba van ustanova.

Prva kategorija posmatranja jeste "lica bez školske spreme". U nju ulaze osobe koje nikada nisu pristupile osnovnom obrazovanju, dakle, nisu kompletirale nijedan od razreda osnovne škole, i ovaj kontingent obuhvata osobe koje su starosti 15 i više godina, kao, uostalom i ceo kontingent posmatran u kontekstu obrazovanja (osobama mladim od 15 godina, pitanja vezana za obrazovanje nisu postavljana).

Grafikon 1.

Ukupno stanovništvo i osobe sa invaliditetom prema stepenu školske spreme, Republika Srbija, Popis 2011.

Izvor: RZS

Za 12,22% svih osoba sa invaliditetom u Srbiji prijavljeno je da nikada nisu pohađale osnovnu školu (69.043). Ovu vrednost posmatramo dvostruko. Najpre, ovaj broj čini 41,87% svih ljudi u Republici Srbiji bez školske spreme, što znači da je gotovo 42% populacije koja nije pohađala osnovnu školu u Srbiji, u stvari, populacija sa invaliditetom. To nam potencijalno govori o uticaju invaliditeta na mogućnost pristupa procesu obrazovanja, jer prisutnost faktora kao što je invaliditet u ovako visokom procentu kod osoba koje nisu ni krenule u školu, kazuje o snažnom uticaju na mogućnost pristupa u kontekstu obrazovanja. Istovremeno, 12,20% predstavlja svaku osmu osobu sa invaliditetom u Srbiji, što znači da svaka osma osoba sa invaliditetom u Srbiji nije pohađala ni osnovnu školu, bez obzira na tip obrazovanja.

Među opštom populacijom, procenat osoba koje nisu pohađale školu iznosi 2,68%. Dakle, frekvencija osoba bez školske spreme (nisu pohađale školu) među osobama sa invaliditetom je gotovo šest puta veća nego u opštoj populaciji.

S obzirom na to da su popisivana lica mogla da navedu poteškoće usled više tipova problema istovremeno, teško je manipulirati zbirnim podacima po kriterijumu tipa problema. Međutim, moguće je zaključiti o prisustvu tipa problema među populacijom koja nikada nije pristupila obrazovanju. Najprisutniji je problem vezan za kretanje i hod, zabeležen kod čak 61,68% osoba iz datog kontingenta, što jeste 12,61% svih osoba sa invaliditetom sa problemom u hodu u Srbiji. Drugi po pojavnosti je problem vezan za vid, zabeležen kod 42,2% osoba sa invaliditetom bez škole, 12,28% svih osoba sa ovim problemom u Srbiji. Slede ostali

problemi po pojavnosti (sluh, koncentracija/pamćenje, samostalnost, pa komunikacija/razumevanje).

Međutim, ako posmatramo posebno sve grupe osoba sa invaliditetom prema tipu problema, ne bismo li uočili koji tip problema "ima najmanju prolaznost" u sistem obrazovanja, zapažamo da su osobe identifikovane kao one sa problemima mentalnog zdravlja ponovo u najnepovoljnijoj poziciji. Naime, čak 30,41% svih osoba sa invaliditetom sa problemom u pogledu komunikacije/razumevanja i čak 24,40% onih sa problemom u pamćenju i koncentraciji nikada nije pristupilo sistemu obrazovanja ni na koji način. Dakle, gotovo svaka treća osoba sa invaliditetom sa problemom vezanim za komunikaciju/razumevanje i svaka četvrta osoba sa invaliditetom sa problemom u pamćenju/koncentraciji u Republici Srbiji nikada nije išla u školu. Podsećamo da se u ovo posmatranje nije uključila generacija mlađa od 15 godina, čiji je pristup inkluzivnom obrazovanju u određenoj meri omogućen/olakšan.

Sledeći korak u posmatranju jesu osobe sa invaliditetom sa nepotpunim osnovnim obrazovanjem. U njih spadaju ona lica koja su kompletirala najmanje jedan, a najviše 7 razreda osnovne škole. Dakle, oni koji su pristupili sistemu obrazovanja, ali nisu kompletirali osnovnu školu. Među osobama sa invaliditetom u Srbiji, takvih je 32,78% (185.189). Taj broj predstavlja i 27,33% svih lica u Republici sa nepotpunim osnovnim obrazovanjem, što znači da više od četvrtine ljudi koji imaju nezavršeno osnovno obrazovanje može biti smatrano osobom sa invaliditetom. Takođe, više od trećine svih osoba sa invaliditetom u Srbiji nije završilo osnovno obrazovanje, iako ga je pohađalo u određenom trajanju. Procenat lica koja nisu završila osnovnu školu među opštom populacijom znatno je niži i iznosi 11%, što znači da je broj osoba sa invaliditetom koje nisu kompletirale osnovno obrazovanje, u odnosu na opštu populaciju, gotovo tri puta viši.

Kada se ovaj broj (procenat) sabere sa ranije navedenim procentom od 12,2% osoba sa invaliditetom koje nikada nisu ni pristupile osnovnom obrazovanju, dolazimo do podatka da 45%, ili gotovo polovina osoba sa invaliditetom u Srbiji nema završenu ni osnovnu školu (osnovnu školsku spremu).

Najprisutniji tip problema među populacijom sa invaliditetom koja nije završila 8 razreda osnovne škole je onaj vezan za hod (64,88% - 120.145), što je 35,57% svih osoba sa invaliditetom sa ovim tipom problema u Republici. Dalje, problem vezan za vid prijavilo je 43,37% osoba sa invaliditetom sa nezavršenim osnovnim obrazovanjem, što je istovremeno i trećina svih osoba sa problemom vida u Srbiji (33,89%). Posebno visok procenat uočen je kod problema vezanog za sluh – od svih osoba sa invaliditetom sa problemom sluha u Srbiji, njih 36,40% pohađalo je

osnovnu školu, a nije je završilo. Taj tip problema prisutan je kod 28,22% svih osoba sa invaliditetom bez osnovne škole.

Slede problemi vezani za koncentraciju/pamćenje (16,48% osoba sa invaliditetom bez osnovne škole, ali 32,50% svih osoba sa invaliditetom sa datim tipom problema u Republici), samostalnom brigom o sebi (15,83% osoba sa invaliditetom bez osnovne škole, čak 34,15% svih osoba sa datim tipom problema u Republici) i komunikacijom/razumevanjem (7,81% osoba sa invaliditetom bez osnovne škole, 26,13% svih osoba sa datim problemom).

Sprovodeći cilj komparacije vrednosti zapaženih među osobama sa invaliditetom u i van ustanova kolektivnog smeštaja u Srbiji, posmatramo sada podatke vezane za rezidente ustanova. Tako, nailazimo na podatak da je procenat osoba sa invaliditetom u ustanovama koje nikada nisu pristupile osnovnom obrazovanju čak 30,65%, naspram 12,2% osoba sa invaliditetom u Srbiji. Dalje, procenat osoba sa invaliditetom u ustanovama sa nezavršenom osnovnom školom 16,48%, što jeste gotovo upola manje od procenta osoba sa invaliditetom van ustanova kolektivnog smeštaja. Ova kategorija u kontekstu obrazovanja (osobe bez osnovne škole) u neku ruku predstavlja prelazni entitet, i daje manje uvida i informacija nego li, na primer, skup osoba koji nikada nije pristupio obrazovanju, ili skupovi osoba koje su završile osnovnu, srednju ili visoku školu.

Broj osoba sa invaliditetom sa završenom osnovnom školom iznosi 116.066, što predstavlja 20,55% svih osoba sa invaliditetom starijih od 15 godina, što istovremeno znači da svaka peta osoba sa invaliditetom nije nastavila školovanje nakon osnovne škole, ako ju je uopšte i pohađala. Procenat osoba sa završenom samo osnovnom školom u opštoj populaciji veoma je sličan i iznosi 20,76%. Kod 57,73% osoba sa invaliditetom sa završenom osnovnom školom prijavljen je problem vezan za hod, a kod 42,16% problem vezan za vid i oni predstavljaju najprisutnije tipove problema u ovom kontingentu.

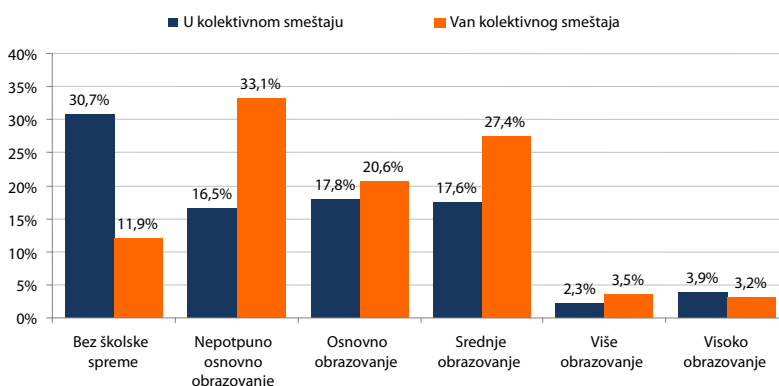
U poređenju skupa osoba sa invaliditetom sa (samo) završenom osnovnom školom u ustanovama kolektivnog smeštaja i van tih ustanova, primećujemo da je manje osoba u ustanovama kompletiralo osnovno obrazovanje, njih 17,8% naspram 20,6% osoba sa invaliditetom koje žive van ustanova za kolektivni smeštaj.

Od ukupnog broja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji, oko jedne četvrtine (153.700 ili 27,2%) završilo je srednju školu. Ovaj broj predstavlja 5,10% ukupnog broja stanovnika Srbije sa završenim srednjim obrazovanjem. Istovremeno, u opštoj populaciji, procenat osoba sa završenim srednjim obrazovanjem iznosi 48,93%.

Od ukupnog kontingenta osoba sa invaliditetom sa završenom srednjom školom, kod preko polovine (54,97%) zabeležen je problem vezan za hod, a to je istovremeno i četvrtina svih osoba sa tim tipom problema u Srbiji. Kod 41,11% zabeležen je problem sa vidom (26,66% osoba sa invaliditetom sa problemom vida). Slede ostali tipovi problema, dok je u najmanjem procentu od 7,17% osoba sa invaliditetom sa završenom srednjom školom prisutan problem vezan za komunikaciju/razumevanje. Podsetimo da je prisutnost ovog tipa problema u kontingentu osoba sa invaliditetom koje nikada nisu ni započinjale školovanje čak 30,41%.

Grafikon 2.

Osobe sa invaliditetom prema stepenu obrazovanja, u i van ustanova kolektivnog smeštaja, Republika Srbija, Popis 2011.

Izvor: RZS

Posmatramo li odnos srednjeobrazovanih osoba sa invaliditetom u institucijama kolektivnog smeštaja i onih koje žive van njih zapažamo da je procenat osoba sa invaliditetom sa srednjim obrazovanjem koje ne žive u ustanovama kolektivnog smeštaja viši (27,4%) u odnosu na one u nekoj od ustanova (17,6%).

Procenti vezani za više i visoko obrazovanje osoba sa invaliditetom su uopšte veoma niski. Tako, dok svako deseto lice starije od 15 godina u opštoj populaciji ima diplomu visoke škole (10,59%), učešće osoba sa invaliditetom s visokim obrazovanjem u ukupnom kontingentu osoba sa invaliditetom je znatno manje i iznosi 3,2%. Razlika postoji, iako manja, i u pogledu višeg obrazovanja – udeo višeobrazovanih u opštoj populaciji je 5,65%, a među osobama sa invaliditetom 3,43%. Ponovo se susrećemo sa visokom prisutnošću "telesnih" teškoća, dok je prisutnost mentalnih teškoća među visoko- i višeobrazovanim osobama sa invaliditetom vrlo niska.

Jednakost mogućnosti – ekonomska aktivnost

Zapošljavanje osoba sa invaliditetom u Srbiji oblast je nad kojom je pokušana reforma putem propisa, ponajviše usvajanjem Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, koji reguliše status osoba sa invaliditetom u pogledu zapošljavanja i rada, uvodeći određene sistemske novine, u cilju uključivanja osoba sa invaliditetom u redovno tržište rada.

Na otežano sprovođenje zakonom zacrtanih ciljeva utiče više faktora. U njih se ubrajaju i predrasude u vezi sa "zapošljivošću" osoba sa invaliditetom (Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, 2013), odnos zarade i određenih socijalnih primanja, lišenost poslovne sposobnosti, kao i postupak procene radne sposobnosti, koju obavlja nadležna služba zapošljavanja, a koja je po pravilu potpuno isključujuća za određene grupe osoba sa invaliditetom, pojaviše onih sa intelektualnim poteškoćama.

Popisom se posmatra ekonomski aktivno i neaktivno stanovništvo. U aktivne se ubrajaju oni koji rade (zaposleni), oni koji su radili i oni koji traže prvo zaposlenje (nezaposleni). U ekonomski neaktivno stanovništvo ulaze penzioneri, lica sa prihodima od imovine, učenici ili studenti, lica koja obavljaju samo kućne poslove i lica u kategoriji "ostalo".

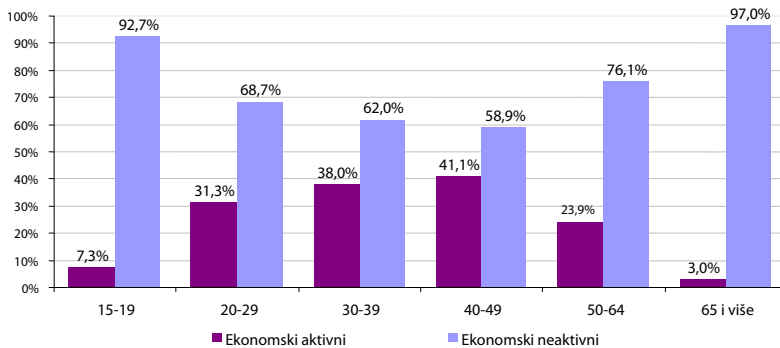
Jednakost mogućnosti opet se procenjuje ponajpre komparacijom vrednosti za opštu populaciju i subpopulaciju sa invaliditetom, čime se ocenjuje stepen ekonomske aktivnosti osoba sa invaliditetom, pa dalje vezuje za tip problema, integrisanost u zajednicu ili život u ustanovama kolektivnog smeštaja i druge kriterijume. Na taj način, može se doći do zaključaka koji dalje mogu da posluže široj javnosti i zainteresovanim subjektima u proceni efikasnosti mera na snazi, politika i planiranja, te da ih pozove na preispitivanje i promenu istih.

Odnos aktivnog i neaktivnog stanovništva u okviru skupa osoba sa invaliditetom u Srbiji je veoma nepovoljan i zabrinjavajući. Kroz sve starosne kategorije dominira neaktivno stanovništvo, od mladih do najstarijih (65 godina i više). Gotovo 90% (87,56%) osoba sa invaliditetom u Srbiji je ekonomski neaktivno. No, da bismo stekli jasniju sliku o učešću neaktivnog stanovništva, posmatrajmo posebno starosne kategorije i uporedimo ih sa istim kategorijama u opštoj populaciji. Samo tako dobijamo tačniji prikaz jednakosti mogućnosti u kontekstu ekonomske aktivnosti (rada i zapošljavanja).

U najmlađoj posmatranoj kategoriji (15-19 godina starosti), ekonomska aktivnost je, po prirodi stvari, niska. Međutim, dok u opštoj populaciji ona iznosi 10,97%, kod osoba sa invaliditetom je 7,33%. U kategoriji starosti od 20 do 29 godina, udeo aktivnog stanovništva u opštoj populaciji je 58,95%, dok je među osobama sa invaliditetom 31,29%, prema popisnim

rezultatima. U ekonomski "najaktivnijoj" starosnoj kategoriji, starosti od 30 do 49 godina, razlika je najdrastičnija. Naime, u ovoj starosnoj kategoriji, opšta populacija pokazuje udeo aktivnih od čak 80,26%, a subpopulacij osoba sa invaliditetom, upola manje – 40,01%. Iz ovoga se izvodi zaključak da u jeku potencijala ekonomske snage, u smislu starosne dobi, osobe sa invaliditetom jesu ekonomski aktivne u upola manjoj meri nego opšta populacija u istoj kategoriji.

Grafikon 3.
Osobe sa invaliditetom prema ekonomskoj aktivnosti i starosti, Republika Srbija, Popis 2011.

Izvor: RZS

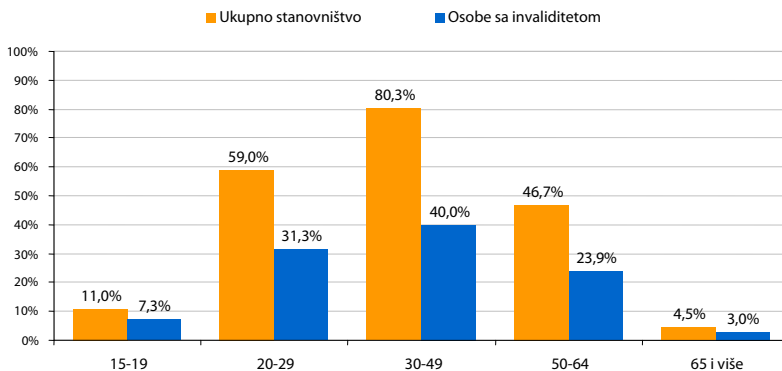
Dalje, u poznijoj starosnoj kategoriji (50-64) udeo aktivnih u opštoj populaciji je 46,7%, dok je kod osoba sa invaliditetom tek 23,86%. Udeo aktivnih u najstarijoj starosnoj kategoriji približan je između oba skupa, 4,49% u opštoj populaciji i 3,2% među osobama sa invaliditetom.

Relevantna perspektiva u ovom kontekstu jeste ta koja ekonomsku aktivnost posmatra kroz prizmu tipa problema, jer tako potencijalno stičemo uvid o manjoj ili većoj jednakosti mogućnosti koja se vezuje za određeni tip invaliditeta u kontekstu rada i zapošljavanja.

Stepen neaktivnosti, posmatran po tipu problema, visok je u slučaju svakog od njih. Tako, osobe sa invaliditetom sa problemom u vezi sa vidom pokazuju učešće neaktivnih od 85,60%, osobe sa invaliditetom sa problemom sluha 88,77%, dok za sve ostale tipove problema procenat ekonomski neaktivnih prevazilazi 90%. Za osobe sa invaliditetom sa problemom u hodu beleži se ekonomska neaktivnost kod 91,7% ljudi, za skupove osoba sa invaliditetom sa problemom u pamćenju/koncentraciji i komunikaciji/razumevanju čak 94,3%, odnosno, 95,26%. Najzad za osobe sa invaliditetom sa problemom u svakodnevnoj brizi o sebi, učešće ekonomski neaktivnih iznosi visokih 97,74%.

Grafikon 4.

Udeo ekonomski aktivnog stanovništva: ukupno stanovništvo i osobe sa invaliditetom, prema starosti, Republika Srbija, Popis 2011.

Izvor: RZS

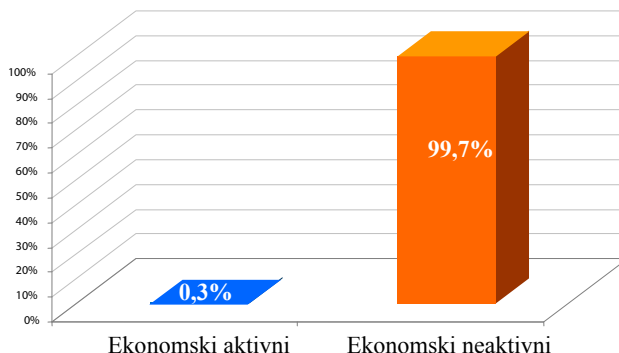
Ekonomska aktivnost osoba sa invaliditetom u ustanovama kolektivnog smeštaja, posmatrana odvojeno, gotovo je nepostojeća. Naime, od svih 11.543 osobe sa invaliditetom koje žive u nekoj od ustanova kolektivnog smeštaja u Srbiji, ekonomski aktivnih (rade, nekada radili ili traže prvo zaposlenje) je ukupno 20. Taj broj čini 0,17% svih osoba sa invaliditetom u posmatranim oblicima kolektivnog smeštaja. Ako iz ovog kontingenta odstranimo lica starosti 65 godina i više, i primenimo isti kriterijum dolazimo do podatka da je tek 0,30% osoba sa invaliditetom u ustanovama kolektivnog smeštaja mlađih od 65 godina ekonomski aktivno, odnosno da je ekonomski neaktivnih 99,7%.

Ovome treba dodati i podatak da je među neaktivnim licima sa invaliditetom koja žive u uslovima ustanova kolektivnog smeštaja najviše penzionera, i iznosi 45%, što je gotovo polovina. Ali, s obzirom na to da je prosečna starost ovog kontingenta prilično visoka, treba posebno istaći dodatnu informaciju da je 22% svih penzionera sa invaliditetom u kolektivnom smeštaju mlađe od 65 godina, odnosno, skoro četvrtina.

Ovim pokazujemo ne samo vrlo visoku ekonomsku neaktivnost osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji, već i osetno višu neaktivnost među osobama sa invaliditetom u ustanovama kolektivnog smeštaja. Pored toga, vezanost stepena neaktivnosti za pojedine tipove problema ne može se prevideti. Osobe koje su identifikovane pitanjima o poteškoćama vezanim za koncentraciju/pamćenje i razumevanje/komunikaciju prvenstveno su osobe sa mentalnim teškoćama (intelektualnim i psihosocijalnim), i one se

Grafikon 5.

Osobe sa invaliditetom u ustanovama kolektivnog smeštaja, mlađe od 65 godina, prema ekonomskoj aktivnosti, Republika Srbija, Popis 2011.

Izvor: RZS

na osnovu popisnih rezultata pokazuju kao daleko najmanje uključene u kontekstu ekonomske aktivnosti – rada i zapošljavanja. Imajući u vidu to da upravo lica sa ovim tipom problema zauzimaju najviše mesta u ustanovama za kolektivni smeštaj, poređenje stanja u i van ovih institucija daje nam potvrdu dodatne marginalizacije i nepovoljnog statusa ove grupe ljudi u Srbiji.

Zaključak

Osobe sa invaliditetom u Republici Srbiji nisu predmet kontinuiranog praćenja i izvori podataka koji bi pružili sliku o kretanjima, efektima reformisanih oblasti ili promenama u statusu osoba sa invaliditetom u Srbiji nepostojeći su. Popis 2011. godine prvi je put, koristeći Preporuke Vašingtonske grupe, u Popisnicu uvrstio pitanja o poteškoćama u funkcionisanju usled samoprijavljenih zdravstvenih problema, koja za cilj imaju opštu identifikaciju invaliditeta na određenom području.

Rezultati Popisa pokazuju prilično nepovoljan položaj osoba sa invaliditetom u Srbiji, po pitanju jednakosti mogućnosti, što i jeste glavna svrha takvih rezultata. U svim posmatranim oblastima, osobe sa invaliditetom integrisane su i prisutne u značajno manjoj meri u odnosu na opštu populaciju. U oblasti obrazovanja, rezultati svedoče o veoma niskom pristupu obrazovanju osoba sa invaliditetom, u poređenju sa opštom populacijom. Ta nepovoljna situacija naročito je vidljiva u pristupu osnovnom obrazovanju, kao i njegovom kompletiranju.

U kontekstu ekonomske aktivnosti, koja nam govori o jednakosti mogućnosti na polju rada i zapošljavanja, situacija nije mnogo drugačija, ni povoljnija. Prisutnost neaktivnog stanovništva među osobama sa invaliditetom veoma je visoka, uz visoko prisustvo penzionisanih i izdržavanih lica.

Povezanost tipa problema (invaliditeta) i nekih posebno nepovoljnih vrednosti očigledna je. Tako, u gotovo svim aspektima, osobe identifikovane pitanjima namenjenim prepoznavanju mentalnih teškoća u daleko su najnepovoljnijem položaju u odnosu na druge tipove invaliditeta.

Imajući u vidu da trenutni pravni okvir Republike Srbije neophodno ne sprečava, barem na eksplicitni način, obrazovanje, pa ni ekonomsku aktivnost osoba sa invaliditetom u kontekstu ustanova kolektivnog smeštaja, zabrinjavaju činjenice koje ukazuju na postojeću praksu visoke neaktivnosti u obe posmatrane dimenzije.

Međutim, sa druge strane, posedovanje poslovne sposobnosti jeste postavljeno kao pravni preduslov za ostvarivanje prava u oblasti obrazovanja, rada i zapošljavanja, kao i mnogih drugih, što nas dovodi do neophodnosti preispitivanja prakse u Republici Srbiji, gde se masovnim lišavanjem poslovne sposobnosti osoba sa invaliditetom, u uslovima rezidencijalnog smeštaja, one onemogućuju na polju rada ili obrazovanja. Ova tri aspekta nemoguće je posmatrati odvojeno, jer je stepen njihove interakcije snažan i vidljiv i stvara posledice prepoznatljive u niskom stepenu društvene integracije osoba sa invaliditetom u Srbiji i zabrinjavajuće nižim stepenom integracije osoba sa invaliditetom u ustanovama kolektivnog smeštaja.

Cilj ovog rada bio je da prikaže u kojim aspektima i u kojoj meri osobe sa invaliditetom, koje žive u posmatranim oblicima institucija za kolektivni smeštaj, trpe dodatno isključivanje, odnosno neuporedivo manji stepen jednakosti mogućnosti. U tom smislu, pokazatelji efekata segregacije i nejednakosti mogućnosti rezidenata sa invaliditetom vrlo su jasni. U svakom od posmatranih aspekata osobe sa invaliditetom, koje su smeštene u neku od ustanova kolektivnog smeštaja, pokazuju zabrinjavajuće nizak nivo integrisanosti, nivo mogućnosti njima na raspolaganju je neprimetan, o čemu svedoče i drugi izvori koje smo koristili. Ovaj rad, stoga, treba da posluži daljim razmatranjima u kontekstu deinstitutionalizacije osoba sa invaliditetom, koji je nedavno došao na političku agendu u Republici Srbiji i da upozori na hitnost, ali i delikatnost ovog procesa koji tek predstoji.

Prezentovanjem datih popisnih rezultata, po prvi put i na ovakav način, stiže se uvid u kvantitativno postavljen odnos nejednakosti između osoba sa invaliditetom i skupom osoba sa invaliditetom u ustanovama kolektivnog smeštaja u Republici Srbiji, čime se prirodno uočava izvesna

gradacija u nejednakosti mogućnosti opšte populacije, osoba sa invaliditetom van ustanova kolektivnog smeštaja i onih u takvim tipovima ustanova.

Ovaj članak je nastao kao rezultat rada na projektu *Ljudska prava i vrednosti u biomedicini – demokratizacija odlučivanja u zdravstvu i implementacija* – broj 179023, Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Zahvalnica – Autor se zahvaljuje Republičkom zavodu za statistiku u Beogradu, na pristupu prikazanim podacima i na pomoći u njihovoj obradi.

Literatura

- ĆIRIĆ-MILOVANOVIĆ, D., M. M. MARKOVIĆ (2013). *Tortura i zlostavljanje u kontekstu osoba sa invaliditetom* (Beograd: MDRI-S).
- LAZAREVIĆ, S., D. ĆIRIĆ-MILOVANOVIĆ, L. ŠIMOKOVIĆ (2012). *Univerzalnost prava u praksi* (Beograd: MDRI-S / PIN).
- MADANS, J., M. LOEB, B. ALTMAN (2011). "Measuring disability and monitoring the UN Convention on the right of persons with disabilities: the work of the Washington Group on Disability Statistics". *BMC Public Health*, 2011, 11: S4.
- MARKOVIĆ, M. M. (2012). "Poslovna sposobnost kao univerzalno ljudsko pravo". *Stanovništvo*, god. 50, br. 2, str. 65-83.
- MARKOVIĆ, M. M. (2014a). "Disability and Censuses: Methodological Challenges and Experience in Measuring Disability". *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, br. 148, 3, str. 455-460.
- MARKOVIĆ, M. M. (2014b). *Osobe sa invaliditetom u Srbiji* (Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije).
- MONT, D. (2007). *Measuring Disability Prevalence* (The World Bank).
- POVERENIK ZA ZAŠTITU RAVNOPRAVNOSTI (2013). *Poseban izveštaj o diskriminaciji osoba sa invaliditetom u Srbiji* (Republika Srbija – Poverenik za zaštitu ravnopravnosti).
<http://www.ravnopravnost.gov.rs/images/files/Poseban%20izvestaj%20-%20osobe%20sa%20invaliditetom%20FINAL%209.5.2013.pdf>, preuzeto 15.09.2014.
- RZS (2013). *Invaliditet, podaci po opštinama i gradovima*. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, knjiga 8. (Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije).

VLADA REPUBLIKE SRBIJE (2011). *Prvi izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva* (Vlada Republike Srbije)
<http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2011/03/Prvi-nacionalni-izvestaj-o-socijalnom-ukljucivanju-i-smanjenju-siromastva1.pdf>, preuzeto 01.10.2014.

Milan M. Marković

Social Position of Persons with Disabilities in and out of Residential Institution

S u m m a r y

The 2011 Census in the Republic of Serbia introduced, for the first time questions about difficulties in functioning, following the Recommendations from the Washington Group on Disability Statistics. Since there are no stable and continuous sources on the position of persons with disabilities in Serbia, the Census results may be used as a relevant source on disability measurement. Of course, due to the main goal of census disability measurement, and that is a general identification of disability in population, these results should be employed with certain reservations and carefully, especially because of some methodological specification in approaching disability.

The main use of census data on disability should be found in evaluating the "equality of opportunity" in relevant areas, such as economic activity (labour and employment), education, living sources, etc. and this is to be achieved mainly through comparison between the values in the general population and population with disabilities.

Having done that, we were able to conclude on visible inequality of opportunities between the general and population with disabilities. These discrepancies are indeed evident first in the area of education – especially in accessing elementary education, where the percentage of persons with disabilities that never attended school is extremely high (12.2% v. 2.68% in general population). The unfavourable status of persons with disabilities in the context of education continues in almost all levels of education.

An even more obvious inequality of opportunity is present in the area of economic activity, where the prevalence of inactive persons with disability is very high – almost 90%. Having gone through all the age categories, what becomes obvious is a significantly lower activity among all age groups in comparison to the same groups in general population.

However, the main goal of this article was to detect the discrepancies existing between the position of persons with disabilities that live in the community and those living in institutional settings – institutions for collective housing. In both areas of education and economic activity, the results tell us very much about a much more problematic status of those living in residential settings. Overall, the access to education is much lower with residents, making an even more negative picture about this smaller group of persons with disabilities in Serbia.

In the area of economic activity, the percentage of economically active persons with disabilities in residential settings does not climb to one percent (0.30% excluding the homes for adults and the elderly), which is indeed a worrying situation.

Having in mind well known facts on the effects of institutionalization of persons with disabilities in terms of almost all their rights and freedoms, the results that we have encountered are to confirm a negative status of those living in residential settings. Experiences of discrimination, marginalization, segregation and exclusion are evident in the census results. Even if one tries to focus only on analyzing the equality of opportunity in the given context, in comparison with the general population, or even only with the contingent of persons with disabilities out of the residential settings, those living in institutions in Serbia are seriously suffering from lack of access to education, training, labour market and other important areas of life and social functioning.

In addition, a potentially relevant insight has been made into the correlation of the type of problem and the status within economic activity and education of persons with disabilities in Serbia. The results confirm that those persons identified through census questions that aim at detecting problems of mental health (intellectual and psycho-social disability) are in the least favourable position in both of the observed areas. Such conclusions should also be connected to a specifically problematic social inclusion and acceptance of those with mental health problems and the extremely high burden of social stigma towards them, combined with the long-going practice of exclusion and discrimination (legal capacity, education, employability, etc.).

Key words: *census, invalidity, institutionalization, Republic of Serbia, statistics*